

Corona Virus Pandemisine WONCA Avrupa ve Türkiye'ye Dışarıdan Bakış

During the Corona Virus Pandemic Looking at WONCA Europe and Turkey

Öz

SARS-COV-2 enfeksiyonu tüm ülkeleri hazırlıksız yakalamıştır. Sadece birkaç gün içinde, bireylerin hayatları ve en küçüğünde başlayarak tüm toplumların işleyişi büyük ölçüde değişti, sağlık ve yaşamları ciddi şekilde tehdit edildi. Birçok göz, virüse karşı mücadelenin ön cephesinde duran aile doktorlarına yönelmiştir. Son haftalarda, aile doktorları mücadelede hayatlarındaki en yüksek fedakarlığı yapmışlardır. WONCA Avrupa bu olağanüstü durumda, Avrupa'daki doktorların ailelerinin ve onları temsil eden akademik kurumun karşılaştığı zorlukların mümkün olan en düşük seviyede kalmasını dileyerek aralarında ülkemizin de yer aldığı yöneticilere ve DSÖ ofislerine bir çok çağrıda bulunduk. Tüm bilgimiz hekimlerin gözlemleri ve Sağlık Bakanlığı ile Medya'dan. Tüm veriye sahip olmadan Türkiye hakkında konuşmak, ne bizim için ne de yorumlarının güvenilirliğini bir soru işareti haline getiren yabancı medya için doğru değildir. Pandemiğin yönetimini desteklemek için tüm ülkelerde şeffaf ve iyileştirilmiş veri toplanmasına ve verilerin sunulmasına ihtiyacımız vardır.

Abstract

The SARS-COV-2 infection has hit unprecedentedly in all countries. In just a few days, the functioning of individuals and entire societies changed drastically, and their health and life were seriously threatened. Many eyes were directed on family doctors, who stood on the front line of the fight against the virus. In recent weeks, family doctors have paid the highest sacrifice to their lives in this fight.. In this extraordinary situation, WONCA Europe made many calls to the governments and WHO offices, including our country, wishing that the families of doctors in Europe and the academic institutions representing them remain at the lowest possible risk level. What we know is from the MoH and Media besides observations of the physicians. Without having data it is neither correct for us nor for those foreign media putting on reliability of their comments a question. For supporting management of pandemics, we need transparent and an improved data collection and delivery of data in all countries

WONCA Avrupa Dünya Aile Hekimleri nin Akademi ve Kurumlarının Avrupa Bölgesini temsil eden 47 ülke ve 120 bini aşan aile hekiminin üye olduğu 25 yıllık Hollanda da resmi kayıtlı, Slovenya da sekreteryası olan bir Avrupa Kurumu dur (1). Dolayı-

Prof. Dr. Mehmet UNGAN
Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi
Aile Hekimliği Anabilim Dalı
WONCA Avrupa Başkanı

**Yazışma Adresleri /Address for
Correspondence:**
Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi
Aile Hekimliği Anabilim Dalı İbn-i
Sina Hastanesi 06100 Sıhhiye/Ankara

Tel/phone: +90 312 508 21 67
E-mail: mehmetungan@gmail.com

Anahtar Kelimeler:

Türkiye, WONCA Avrupa,
Aile Hekimliği

Keywords:

Corona, Turkey, WONCA
Europe, Family Medicine

Geliş Tarihi - Received

19/03/2020

Kabul Tarihi - Accepted

15/04/2020

sı ile Avrupa bölgesinde uygulamanın içerisinde gözlemlerin ve araştırmaların hızla iletildiği bir yapısı vardır. Altı adet alt kurumu mevcuttur. Bunlar araştırma, eğitim, kalite, kırsal, korunma ve de gençlerden oluşan kurumlardır. Ayrıca 6 adet de özel klinik ilgi alanını temsil eden kurumu mevcuttur. Bunlar enfeksiyon, gastrointestinal, kardiyoloji, solunum, allerji ve diyabet klinik ilgi gruplarıdır. Bunların her biri kendi toplantılarını yılda en az bir ama genelde iki kez yapmakta, ayrıca WONCA Avrupa'nın yılda bir düzenlediği Avrupa Kongrelerine de katılarak önemli bilimsel etkinlikler düzenlemektedirler.

WONCA, Dünya Sağlık Örgütü ile 2021 e kadar sürecek karşılıklı anlayış ve işbirliği anlaşması imzalayarak birinci basamak sağlık hizmetlerinde halkın sağlığını iyileştirici yönde işbirliğine adım atmıştır. Son iki yıldır ciddi şekilde devlet dışı aktör olarak WHO toplantılarına katılarak bildiri ya da fikir sunmaktadır. Türkiye'de WHO Avrupa Bölgesi'ne dahildir.

WONCA avrupa olarak üye ülke yöneticilerine en önemli çağrılarımız, aile hekimleri olmadan panteminin sınırlanmasının çok zor olacağı, kaliteli kişisel koruyucu malzemelerinin (KKE) düzenli, sürekli ve yeterli temininin çok önemli olduğunu, aile hekimlerinin pandemi yönetim kurullarına mutlaka alınmaları gerkliliğini, testlerin tüm toplumu kapsayacak şekilde ASM lerde de yapılmasını, filyasyon, ASM çalışanlarının risk yönetimi ve triaj konularında yeni bilgilerle sürekli eğitimi, tele sağlık ya da dijital muayene açısından gerekli etik ve mevzuat düzenlemesinin acilen yapılmasını, uygulanmasını, geliştirilmesini ve pandemi zamanındaki tüm sağlık sorunlarının iş kanunu gereğince değerlendirilmesi ile sağlıkta şiddete karşı yasal önlemlerin alınmasını rica ettik, hatırlattık. Bazı ülkeler zaten uyguluyordu bunları. Maalesef İtalya gibi ülkelerden üyelerimiz KKE temini olmaz ise çalışmanın şeklindeki önerimizin gerçekçi olmadığını, KKE bulamadıklarını ancak işlerine devam etmek zorunda kaldıklarını bildirdiler ve aralarında bir çok hastalanan, ayrıca yaşamını yitirenler olması bizi ülkemiz de önlemleri sıkılaştırma açısından uyarılmış oldu.

Baştaki durum tüm Aile Hekimleri için şöyle özetlenebilir: "sınırlı bilgi", "belirsizlik" ve "korku". Belirsizlik konusunda alan çekirdek yeterlilikleri gereği eğitilmiştik ve mesleğimizin belirsizlikle başa çıkma becerilerini gerektirdiğini biliyorduk (2). Zaman geçtikçe bilgi artacaktı, öyleyse zaman da kazanmalıydık. Korku; ancak güven dolayısıyla bilim ile uzaklaşabilirdi. Üyelerimizi "mutlak bilim" ile iyi bilgi ile korkudan uzaklaştırmayı, karmaşık etik karar verme çalışmalarını, bu karanlık tünelin sonunda güneş ışığına ulaşmak için yeni ortaklıklar kurmayı tercih ettik.

WONCA, hastalıkların ve sağlık diplomasisinin sosyal boyutunun değerini biliyor ve bununla da ilgileniyor. Üye Kuruluşlarımızı ülke pandemi komitelerinde olmalarına destek veriyoruz. Temel Sağlık Hizmetlerinde (PHCS) araştırmalara her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Farklı bir dünyadaki müdahalelerin politik, sosyo ekonomik, tarihi, kültürel, sağlık altyapısı içeriklerinin tanın-

ması, sadece "iyi bilginin" WONCA aracılığıyla yayılmasını gerektirir.

Önceden var olan akıl hastalığı olan hastalar risk altındadır, ancak özellikle Travma Sonrası Stres Bozukluğu (PTSD) göz önünde bulundurularak hastaların sağlığını koruyan aile doktorlarının psikolojik olarak desteklenmesi gerekir. Web seminerleri, eğitimler, bire bir çevrimiçi oturumlar yapılmakta ve planlanmaktadır. Sağlık okuryazarlığı kaçınılmazdır ve DSÖ Avrupa uzman grubunda bizzat çalışıyoruz. Farklı kültürleri ve popülasyonları göz önünde bulundurarak WONCA'nın HAPPY-G Projesi, SARS-COV-2 hakkında çok dilli bir sağlık bilinci video serisi sunmaktadır. Son olarak, pandemide kişisel ve mesleki haklar ve birinci basamak sağlık hizmetleri uygulamalarında şiddete karşı önlemler, WONCA tarafından doğrudan mektupla veya üye ülkelerimiz için bölgesel DSÖ Ofisleri tarafından hala desteklenebilir.

Kamusal alanda SARS-COV-2 enfeksiyonunu baskılayan yeni, etkili tedaviler hakkında çeşitli söylentiler var. Bazıları muhtemelen bilgisizlerin şarlatanların işi, ama belki de bir aile doktorunun güvenebileceği şeyler vardır diye baktık. Ancak şu anda AB resmi ajansı olan Avrupa İlaçlar Ajansı (EMA) veya Amerikan FDA ya da CDC tarafından herhangi bir tedaviye tavsiye verilmemektedir. Hem batı hem de geleneksel ilaçlar dahil olmak üzere yalnızca klinik "denemeler" için onaylanmış ilaçlar vardır. DSÖ şu anda bir önleme veya tedavi olarak antibiyotikler, antiviraller dahil olmak üzere kendi kendine ilaç alımını önermemektedir. Legal olmayan internet satıcılarına karşı AB ülkelerindeki kayıtlı çevrimiçi eczaneler EMA'nın web sitesinde bulunmaktadır. EMA, ilaç endüstrisi ve AB Üye Devletleri ile birlikte, COVID-19 hastalarını tedavi etmek için kullanılan önemli ilaçlarla tedarik sorunlarını önlemeye ve azaltmaya yardımcı olmak için gelişmiş hızlı takip izleme sistemini başlatmıştır (3). Mevcut tedavi önerilerinin tümü, "uzmanlık" düzeyindeki kanıtlara dayanmakta, salgın sırasında bilgi geliştikçe gözden geçirilmekte ve güncellenmektedir.

DSÖ sıtma ile ilgili mevcut dört tedaviyi test etmek için "Dayanışma" adlı bir deneysel araştırma başlattı; remdesivir (EBOLA), ritonavir ile lopinavir (HIV); sonraki HIV ilaçları artı antienflamatuar küçük protein interferon beta. FDA, yaşamı tehdit eden hastalıkları olan hastalara deneysel ilaca erişim sağlayan bir kullanım protokolü altındaki hastaların tedavisi için remdesivir iv kullanımını onayladı. Çalışma yakında tamamlandı ancak erken dönemde WHO web sitesinde Çinden gelen bir sonuca göre plasebo ile mortalite % 13 iken bu ilaç grubunda % 14 şeklinde belirtildi ancak hala çalışma devam ettiği için kısa sürede kaldırıldı (4). FDA, klorokin ve hidrosiklorokin için aksi takdirde onaylanmamış ilaçlara veya acil durumlarda kullanılmasına yönelik acil kullanım izni verdi. Çin'de ilk onaylı koronavirüs ilacı olan Favilavir, Türkiye'nin ilk vakalarında yaygın olarak kullanılmakta ve Çin-Shenzhen'de deneysel klinik çalışmaları sürmektedir. Antikor içeren "plazmanın" yüz yıllık bir yöntem olduğu ve şu anda kullanılmasına rağmen bu virüs hastalığı açısından halen klinik araştırma seviyesinde ol-

duğu, plazma bağışını gerektirdiği, ayrıca sadece hastanede kullanılabileceği aile hekimliğine uygun olmadığı belirtilmektedir. Ivermectin adlı ilaç Scabies, Strongy gibi paraziter hastalıklar için IOM kurumu tarafından bazı ülkelerde mültecileri A.B.D ye uuğu öncesinde kullanılmaktaydı ve Őimdilerde pandemide kullanımı söz konusu edildi. Ayrıca lkemizde de virusu durdurabileceği söylenen bazı ilaçlar da anıldı sosyal, görsel ve yazılı medyada. Őimdilik “Bu tedavilerin hiçbiri kanıtlanmamıştır” ve aile hekimliğinde kullanılamaz. Aşılar konusunda da çalışmalar sürmektedir. Özelikle COVID-19’u hedefleyen diğer aşıların aksine, BCG’nin bağışıklık sisteminin enfeksiyonlarla mücadele etme yeteneğini geliştirdiği ve herhangi bir enfeksiyonu yaklaşık yüzde otuz önlediği düşünülmektedir. Hollanda’da 1000 Avustralya’da 4000 sağlık çalışanı üzerinde COVID- 19’a karşı kontrollü klinik çalışmada denemektedir. BGG’nin COVID-19 karşı özel değil genel bir korunma sağlayabileceği umulmaktadır. Umut bağlanan Birleşik Krallık Oxford ve Imperial College tarafından insan gönüllüler üzerinde denemelere başlandığı aşı çalışmalarının neticelenmesi için “olasılıkla” bir yıl ya da fazla süre olduğu göz önüne alınmalıdır.

Salgın herkesi şaşırttı. DSÖ dahi geç adapte oldu gibi görünüyor. Aile hekimleri de buna hazır değildi. WONCA Avrupa, bu zor dönemden kurtulmada onları desteklemek için bazı pratik adımlar atmayı planladı. Düşünün KKE açısından bile hazırlıksızdık. Avrupa ve lkemizde Aile Hekimleri çok önemli bir rol oynuyor. Hatta kahramanca çalışma arzusu ile kendilerine yeteri kadar rol verilmediğini ve salgın geçtikten sonra aslında çok içe yaradıkları halde aksi iddia edebileceğinden de korktuklarını, aile hekimlerine test ve düzenli KKE, araç, personel, malzeme ve bilim-pandemi kurulu ile doğrudan iletişim temini halinde cok daha fazla fayda verebilecekleri belirtmektedirler. Bu çok güzel.

Hastane yoğun bakım niteleri (YB) kapasiteleri aile hekimlerinin yeterli testi, erken tanıya katkıları ve filyasyon çalışmaları olmadan yeterli olamaz. Wonca, Avrupa hkmetlerin birinci basamak sağlık hizmetleri (PHCS) için yeterli KKE sağlamanın önemi konusunda bilgilendirdi. AH’lerine kullanmayı hedefledikleri SARS-COV-2 evrimii bilgilerini sağladık. Üyelere yerel sağlık otoritelerinden gelen ulusal rehberlere mutlaka öncelik vermeleri konusunda bilgi verdik. EMA’dan, sahte ilaçlar hakkında bilgiler, sosyal uzaklaştırma ve test etme konusunda ECDC yönergeleri, pratisyen hekimlerin zorlukları; aile hekimlerinin bakış açıları, teknik rehberler, güvenlik açıkları için kaynaklar ve “krizde stres ve kaygıyı yönetme” konulu bir web seminerlerini verdik Bu hastalıkla ilgili WHO eğitim kursu WONCA Avrupa web sayfası üzerinden bağlantılandırılmış ve duyurularak katılım sağlanmıştır. Artık sanal konferanslara olanak tanıyan bir web teknoloji geçmişimiz var. Yakın zamanda WONCA Avrupa aylık bir bülten başlattı. “Sağlık Okuryazarlığı”, “Dijital Sağlık”, “Kalite ve Güvenlik” önemli konulardır. Avrupa’daki ülkelerin deneyimleri hakkında son zamanlarda hastalıktan kurtulan aile hekimleri de dahil olmak üzere bir Soru-Cevap türü web semineri hazırlıyoruz. Ayrıca DSÖ Dünya lke Hazırlıklarını G-

lendirme Direktörü ve şu andaki Avrupa Acil Sağlık ve Bulaşıcı Hastalıklar Direktörü ye ülke akademik organizasyonlarına sesleneceği bir web konferansı da pek yakında web sitemiz üzerinden herkese açık geekleşecektir.

lkeye özgü düzenleyici, finans ve yönetim sistemlerine bağlı olarak bireyselleştirilmış Ulusal Pandemi Hazırlık Planları hakkında farkındalık yaratmaya çalıştık. Halen bir önceki influenza salgınında, 2009 yılında DSÖ nerisi ile yapılan pandemi hazırlık planları olan Avrupa lkeleri bu planları ne derecede uygulanabilir olduğu konusunu aile hekimleri ile gözden geçirmek zorunda kalmaktadırlar. Ülkemizde “iyi uygulandığını düşündüğüm” ama sadece orijinal bilimsel anlamlarda kullanılması gereken srveyans, vaka tespiti, filyasyon, karantina, izolasyon gibi pandemi terminolojisi hakkında ülkelere bilgi verdik. Aile Hekimliği Uygulamalarında, lkemizde ASM lerde iş güvenliği önlemleri, iyi ve hızlı iletişimin, aşılama hizmetlerinin hazırlanması, ilaç envanterinin ve KKE’lerin korunmadaki önemini sürekli vurguladık. Bulaş yolları belli olduğu ve solunum sisteminin ana giriş yolu olduğu bilindiği ve gaitadan, vücut sıvılarından genelde enfeksiyon yapmayacağı belirtildiği halde bizler monitorizasyon açısından en azından atık suların da incelenmesini yerel yönetimlere önerdik. Hollanda ve bazı ülkeler havaalanı ve şehir atıklarını monitörize ederek virüs yoğun bölgelere yöneldi (5).

Ülkemizde tüm bilgilerimiz SB web sitesi, Sn Bakanımızın açıklamaları ve basın yanında hekimler ile TV programlarında izleyebildiğimiz maalesef aralarında çok nadir Aile Hekimine rastladığımız diğer uzmanların görüşü seviyesindedir. Bu tabloyu daha doğru okuyup dzeltelemelere destek olmamızı istemsiz olarak da olsa kısıtlamaktadır. Son aylardaki detaylı istatistikler elde olmadan sadece Türkiye hakkında genelde iyi bir mücadele verip vermediği ya da mücadelenin bir komponentinin ya da aile hekimliğinin rolunun iyileştirilmesi gerektiği şeklinde bir yorum yapmak mümkün değildir. Bu sadece kendi meslektaşlarımız için değil aynı zamanda yabancı basın ve kuruluşlar açısından da geçerli olup yapılan yorumların doğruluğu açısından soru işaretleri yaratmaktadır. Yabancı basının haberleri maalesef bilimsel hicbir yayının henüz olmadığı ülkemiz açısından ulaşılabilen SB ve DSÖ sayfaları dışında halk ve yerel basın için açık kaynaktır ki daha kolay okunabilir ve ilginç olmaya çalışan yorumlar haberler, yurt dışında da basının şekillendirdiği bilgiye çok daha kolay inanma, ulaşma imkanı sunmaktadır. Kaliteli, şeffaf ve güvenilir bilgi korkuyu yenmenin de en doğru yoludur. Yanlışlar var ise, ki bu henüz yeni tanınmaya başlanan COVID-19 açısından olması normaldir, zamanında elbirliği ile düzeltilir ve zarar önlenir. Pandemi mücadelesinde bir iyileştirme için, şeffaf, güvenilir, ve iyi toplanan veriye tüm ülkelerde ihtiyaç duyulmaktadır.

Ülkemizin dışarıdan bakıldığında en önemli görüneni, alınan sıkı önlemler, erken önlemler, diğer ülkelere müşfik yardımlar, devletin başarılı mücadelesi ve buna rağmen maalesef hızla artan vaka sayılarımızdır. Orta ve Kuzey Avrupa lkeleri, alınan nlem ve yasaklara özellikle doğu bloku etkisinde kalmış olan Balkanlar da dahil daha yalnız ya-

şamları, sokağa pek çıkmadan yaşamayı coğrafi konumlarındaki mevsim ya da sosyal yapıları ve toplum yaşantısı kültürleri ile normalize edebilen, yasaklara, kurallara çok sıkı uyanların günlük önlemler ile çalışma ve ekonomilerine yavaş da olsa devam ettikleri halde vaka sayılarını azaltabildiklerini, ancak Güney Avrupa ülkelerinden İspanya, İtalya, kısmen Fransa, başlarda Yunanistan, şimdi de Türkiye, asenkron zamanlama da olsa, sıcak ve sosyal yapıları, aile bağları, toplumsal bağları, yardımseverlikleri gibi avantajlı özelliklerin güney avrupada dezavantaj haline dönüşmüş gibi görünüyor. WONCA Avrupa da ilk izlenim alınan önlemlerin iyi olduğu ancak sıcak ve iç içe sosyal yapıımız tabiatı ile alınan önlemleri günlük yaşantıda yerine getirilmesinde problem olabileceği ve başarıyı negatif yönde etkileyebileceği konuşulmaktadır.

Türkiye, dünya Pandemi mücadelesinin kilit destekçisi olduğunu yaptığı yardımlar ile en azından hekimler nezdinde kanıtlamıştır (6). Birçok ülkede koruyucu tıbbi ekipman eksikliği, ülkelerin sadece büyük bir salgın için nasıl hazırlıksız olduklarını ve stok malzemelerinin cesur tıbbi çalışanların ve nüfusun kendisinin ihtiyaçlarını karşılamak için nasıl yeterli olmadığını göstermektedir. Türkiye'nin korona virüsün yayılmasını engellemek için hızlı ve verimli davrandığını ve hükümetin diğer ilk önlemlerin yanı sıra ülkede ilk vakanın tanımlanmasından sadece bir gün sonra sınırları, okulları vs kapattığı olduğu ve bu tepkinin bazı kilit Avrupa ülkelerinden çok daha hızlı olduğu yazılı basında çok konuşuldu. Türkiye, tıbbi koruyucu giysiler, KKE için üretim hatlarını artırdı ve daha fazla yayılmasını önlemek için vatandaşlarına - ücretsiz olarak - maskeler dağıttı ve bu duyuldu. Ülke geçimisinde yıkıcı depremlerden milyonlarca mülteci ve göçmenin yönetimine kadar büyük çaplı afetler olduğunu düşündüğünde Avrupa ve Dünya için Türkiye'nin bu tür salgınlarla başa çıkmaya daha hazır olması pek şaşırtıcı değildir. Nisan ayı başlarında Türkiye, NATO Avrupa-Atlantik Afet Müdahale Koordinasyon Merkezi aracılığıyla yapılan yardım talebi çağrısına cevap vererek Balkan ülkelerine, İtalya ve İspanya'ya maskeler ve test setleri tedarik etti. Tıbbi malzeme kasaları üzerinde dünyaca ünlü 13. yüzyıl şair Celaleddin Rumi'nin "Umutsuzluktan sonra umut ve karanlıktan sonra birçok güneş var" ünlü sözünün yer almakta olması dikkatleri çekti (6). Şimdiye kadar bildiğim kararı ile 88 ülke Türkiye'den tıbbi malzeme talep etti. Sağlık Bakanlığına göre şu ana kadar 30 un üzerinde ülkeye yardım gönderildi. Türkiye'den en erken tıbbi malzeme alan bölge ülkelerinden Bulgaristan, Irak İsrail basından bilinenler. Türkiye ayrıca ABD'ye 500.000 koronavirüs testi göndermişti. Sağlık Bakanı Sn Koca, Ankara parlamentosuna ülkenin günlük olarak Türkiye'de 40.000 ila 50.000 kişiyi test etmeyi amaçladığını söyledi ve bu gerçekleşti. Türkiye ayrıca Libya'ya çok ihtiyaç duyulan tıbbi yardımı sağlıyor. Birleşik Krallık Türk Silahlı Kuvvetleri uçakları tarafından teslim edilen Türkiye'den tıbbi yardım almaktadır ve bu WONCA Avrupa yönetiminde bulunan İngiltere menşeyli temsilciler tarafından da teyid edilmektedir; paketler ön cepheye savaşan CO-

VID-19'daki hastanelerde sağlık görevlilerinin korumasını artırmak için KKE ler içermektedir. Bu kesinlikle bir Londra hastanesinde 53 yaşındaki danışman ürolog Abdul Mabud Chowdhury'nin COVID-19 nedeni ölümünden sonra İngiltere'de panikleyen sağlık görevlileri için gerekli rahatlamayı getirmiştir. En çok etkilenen iki Avrupa ülkesi olan İtalya ve İspanya da Türkiye'den tıbbi yardım alıyor. Yerel talepleri karşılama ve diğer ülkelere yardım etme karmaşıklıklarını yönetmek için Türk hükümeti ihracat kısıtlamaları getirmiştir, bu nedenle şirketler şu anda dünyanın en değerli emtia ürünü olan tıbbi koruyucu ekipman ihraç etmeden önce devlet onayını almaktadır, kontrol başarı için gereklidir ve görüldüğü kadarı ile sıkı uygulanmaktadır. Türkiye halihazırda 365.000 kişi ile Suriye'den yaklaşık 4 milyon mülteciye ev sahipliği yapıyor. Mart ayının başlarında, ABD'nin Birleşmiş Milletler Büyükelçisi, ABD'nin Türkiye Büyükelçisi ve ABD'nin Suriye Özel Elçisi, bir mülteci kampını ve Türkiye'nin sınır kapısını ziyaret ederek övgüler yağdırmışlardır. Türkiye'nin salgın esnasında dahi herkes için sağlık prensibi ile ülkedeki Suriyeli mültecilere ücretsiz sağlık hizmeti ve ilaç desteği ile misafirperverliği ve sınır ötesi insani yardımın kesintisiz koordinasyonu takdire şayandır. Bunu yanında halen etkin devreye alınmamış büyük bir aile hekimliği ordusu, YBÜ yatakları (yüzde otuz dolu), ve hastaneleri ile dikkat çekmektedir.

Pandemiye yönelik önlemlerinin etkinliği henüz net değerlendirilemiyor. Ancak kesin olan bu önlemlerin ağır bir ekonomik bedel taşıyacağıdır. Türkiye, ekonomisinin zayıflayan bir para birimi, yüksek bir bütçe açığı, azalan bir merkez bankası rezervi olduğu bir dönemde coronavirus pandemisine maruz kaldığını akılda tutarak, gelirinin önemli kısmını turizm sektöründen gelen, 2019 yılında Türkiye dünyada en çok ziyaret edilen altıncı ülke olan Türkiye'nin koronavirüs pandemisinden kaynaklanan ekonomik krizle yakın gelecekte karşılaşmasına karşı önlemler de bir yandan alınmalıdır. Gerçekten de, artan ekonomik maliyet ülkemiz için dengeli akıllı kararları mecbur kılmaktadır. Dolayısıyla, devletimiz aynı zamanda hem hayatları hem de ekonomiyi kurtarmak için zorlu bir mücadele ile karşı karşıyadır. Bu aşamada, bu "görev imkansız" gibi görünebilir, ancak "halkın korona için alınan önlemlere harfiyle uyması", bilimden ayrılmaması sağlık ordusunun sağlık ve moralinin yüksek tutulması halinde daha erken normalleşme ve ekonomi çarklarının daha hızla dönmeye başlaması söz konusu olabilir. Halka büyük rol düşmektedir, devletimiz elinden geleni yapmaktadır. Bununla birlikte, dünyadaki ülkeler ve topluluklar, koronavirüsü yenmek, ekonomileri beklemeye almak, insanların evde kalmasını sağlamak ve sosyal mesafeyi uygulamak için radikal önlemlerde birleştikleri için, şu anda Türkiye nin karşılıksız insani yardım ettiği gelişmiş ülkelerin ekonomik zor günleri olması haline Türkiye'ye destek, ya da kredi vermeye degeceğini belirttikleri haberler az da olsa çıkmaktadır. Bazı yurt dışı medyaya göre Türkiye hak ediyor (6).

World Meter (worldmeter.info) 23 Nisan da dünyada 2 692 000 vaka ve 188 bin ölüm 783 bin iyileşen bildirmek-

tedir (7). Dr. Hans Kluge DSÖ Avrupa Bölgesi Başkanı, dünyadaki vakaların %50 si, ölümlerin de 110 bini Avrupa, dan olduğu, son 7 gün içerisinde ölümlerin % 30un , vakaların da %25 arttığını, Almanya, İspanya, İtalya ve İsviçre'den olumlu veriler aldıklarını, İngiltere Türkiye Belarus, Ukrayna ve Rusya'da ise salgının hızlandığını 23 Nisan da bildirdi (8). Ardından İstanbul'daki ölüm kayıtlarından New York Times, Türkiye'nin korona virüsten resmi rakamlar ve ifadelerden daha büyük bir felaketle boğuştuğunu vurgulayan bir araştırmacı haber yaptı (9). Şehir, son iki yılın haftalık ortalamalarına göre, 9 Mart ile 12 Nisan arasında beklenenden yaklaşık 2.100 daha fazla ölüm kaydetmişti gazeteyle göre. Tüm bu ölümler mutlaka doğrudan koronavirüse atfedilemese de, sayılar salgının başlangıcına denk gelen ölümlerde çarpıcı bir sıçrama olduğunu gösteriyordu, bu da araştırmacılar tarafından pandeminin hızını kesmek açısından takipte kullanılan bir ön göstergesiydi. Resmi olarak teyit edilen vakalar 100 bini geçerek Türkiye'yi Çin'in üzerine, dünyanın en çok etkilenen yedinci ülkesi seviyesine çıkardı (101790, 23 Nisan). Yükselen sayının giderek daha da yaygınlaşan, artan testlerinden kaynaklandığı düşünüldü (791000, 23 Nisan). Ayrıca enfeksiyon oranının düştüğüne de işaret edildi. Yine de, 9 Mart ile 12 Nisan arasındaki beş haftalık dönemde başka şehirlerden farklı olarak sadece İstanbul'da meydana gelen ölümlerin tarihsel ortalamalara göre yüzde 30 daha yüksek olduğunu vurguladı bazı uzmanlar ve NYTimes (10). İBB vefat bilgi sorgulama sayfasında online bugün baktığımda, örneğin 20 Nisan 2019 da, 190/gün civarı 20 Nisan 2020 ise 290/gün civarı (yaklaşık yüzde elli daha çok) görülmektedir (9). Paralel şekilde Nisan ayının ilk iki haftasında, en son elde edilen rakamlar da, İstanbul'daki ölümler ortalamadan yüzde 50 daha yüksek olduğunu gösteriyordu NY Times a göre. Johns Hopkins Üniversitesi'nden bir demografi uzmanı olan Stephane HELLERINGER, bu büyüklükteki artışların endişe verici olduğunu ve salgınla açıkça ilişkili olabileceğini söylüyordu. Ancak ECDC ve DSÖ desteği ile Avrupada Mortalite izlemi yapan EuroMOMO ağıının raporlarına göre diğer bazı ülkelerdeki ölüm oranlarında benzer artışlar mevcuttur. Tüm bu ölümler mutlaka doğrudan koronavirüse atfedilemese de, sayılar bazı Avrupa ülkelerinde de salgının başlangıcına denk gelen ölümlerde çarpıcı bir sıçrama göstermiştir, bu da araştırmacılar tarafından pandemi izlemi için kullanılan bir ön gösterge. EuroMOMO ağıından toplanan mortalite tahminleri, mevcut COVID-19 pandemisine denk gelen, katılan Avrupa ülkeleri için genel olarak tüm nedenli ölüm oranları genel toplamında da yüzde 18-20 arası benzer belirgin bir extra artış vardır Bu yıl, tüm nedenlerden ölen insan sayısını aynı dönemdeki tarihsel ortalama ile karşılaştırarak her ülke için aşırı ölüm oranı tahmin edilmektedir. Birçok Avrupa ülkesinde, son veriler normalden yüzde 18-20 daha fazla insanın ölmekte olduğunu göstermektedir. Bu Avrupa'da on binlerce daha fazla ölüme yol açıyor (11). Fransa'daki huzur evlerinde bir günde 500 üzeri yaşlı hayatını kaybediyor ancak bunlar korona istatistiklerine girmiyor basına göre. Dolayısı ile ülkelerde yöntemler farklı olmakta ve bunun standart olması el-

zem. Birçok Avrupa ülkesi, şu anda eksik olduğunu kabul ettikleri ölüm istatistiklerini geliştirmeye çalışıyor. İstanbul toplamları, yatak doluluk oranlarımız avantajlı olarak henüz yüzde otuzlarda olmasına rağmen hem coronavirus ile doğrudan bağlantılı ölümleri hem de hastaneler kapasiteye ulaştıkça ve tıbbi yardım almaktan kaçındıkça kanser veya kalp hastalığı gibi diğer nedenlerden kaynaklanan ölümleri de içerebilir. Bu arada günlük iyileşen sayısının vaka sayısına yakalamış olduğunu olumlu olarak görmekteyiz. Ayrıca ölüm oranı 1 milyonda 30 civarında seyretmektedir, resmi rakamlar ile.

Bu günlerde Avrupa'da pandemi önlemleri gevşetilmeyle başlanıyor COVID-19 Pandemisi sadece sağlık alanında değil ekonomik alanda da tüm dünyayı olumsuz etkiledi. Hükümetler bir yandan vatandaşlarının sağlığını korumak için tedbirler alırken, bir yandan da bu tedbirlerin menfi etkilediği ekonomik probleme çözümler bulmaya çalışıyor. Pandemi sürecini etkin yürüten ülkelerden biri olan Almanya tedbirler kapsamındaki sınırlamalarına Mayıs ayında esneklikler yapacağını, küçük dükkanlar, restoranlar ve okullar hariç diğer mağazaların çalışmaya başlayacağını açıkladı. Benzer şekilde İngiltere, pandemi sürecindeki tedbirlere sonradan katılsa da, COVID-19 hastalarını takip edecek yazılım uygulamaları ile sınırlamalarda esneklik yapabileceğini öngörüyor. İran hastalık kapsamındaki orta şiddetteki önlemlerini kaldırdığını açıkladı. Danimarka, Norveç, Çekya, Avusturya, İtalya da sınırlamaları gevşetecek ülkeler arasında. Hepsi anaokullarını çalışan toplumun iş gitmesi o yaş çocuğuna güvenli bakım alabileceği bir yerde olmasına bağlı olduğu için açıyor. Diğer yandan toplumsal, sürü bağışıklığının sağlandığı ve hasta bakım ünitelerinin ortaya çıkacak yeni vakalarla baş edebilecekleri düşüncesi de Avrupa da sınırlamaların kaldırılmasında önemli bir etken. Bu konuda tereddütler yaşanmaktadır. İsveç gibi bir ülkede sürü bağışıklığı uygulandığı suçlamaları, son günlerde mortalitenin belirgin artması neticesi şiddetlenmektedir. CDC nin hastalıkta ikinci dalga olma ihtimali uyarılarına rağmen, tüm bu kararların ortak noktası, hastalığa karşı en etkili ilaç veya aşı geliştirilene kadar hem kamu sağlığını hem de ekonomik sağlığı ayakta tutarak bir denge oluşturmak. Geçmiş pandemilerin etkilerini bilen uzmanların görüşü ise tedbirlerin erken bırakılmasının ikinci bir dalgayı tetikleyici yönünde.

Washington Post 21 Nisan da CDC direktörü yeni influenza mevsimi ile epidemiyi başlaması ile korona epidemisi daha da hızlanacak ve zarar verecek dedi ve ikinci bir dalga beklediklerini açıkladı (12). Bu açıklama İngiltere'de Imperial College'dan Prof. Salman Rawaf ve ekibinin de tahminleri ile örtüşmektedir ve içlerinde benim de yer aldığım WHO Avrupa Birinci Basamak ve Halk Sağlığı'nın entegrasyonu için kurulan expert grubu alınabilecek tedbirler hakkında toplantı ve görüşe çağrıldı.

Tüm ilerlemelere rağmen ne yazık ki, bu salgını çözmeye için elimizde henüz net bir şey yoktur. Sadece bu sefer COVID-19 ile savaşmaktan çıkarılan zor derslerin bize ikinci bir dalga olursa ya da bir sonraki salgının pandemi haline

gelmeden durmasına yardımcı olacağını ummaktayız. Bizler ülkelerimizde bizim listelerimize biyopsikososyal açıdan yaklaştığımız kayıtlı bireylerin sağlıklarından sorumlu olarak salgın yayılım hızını yavaşlatmak, eğriyi düzleştirebilmek için elimizden geleni yapmayı arzu eden Aile Hekimliyiz ve Aile Hekimlerinin de beyin takımlarında yer almasının ülkemizde de tüm Avrupa da olduğu gibi mücadeleyi realite ile güçlendireceğini söylüyoruz.

Şimdi değil ise ne zaman?

Kaynaklar

1. WONCA Europe (Internet): About; cited 2020 April 2020. Available from: <https://www.woncaeurope.org/page/about-wonca-europe>
2. Ungan M, Özdemir K, Aile Hekimliği Ağacı, "Family Practice Tre", *Turkiye Klinikleri J Fam Med-Special Topics*. 2016;7(6):8-14
3. EMA, availability of medicines for corona. (Internet); cited 2020 April 23. Available from: <https://www.ema.europa.eu/en/news/launch-enhanced-monitoring-system-availability-medicines-used-treating-covid-19>
4. Silverman E, Feuerstein A, Herper M, New data on Gilead's remdesivir, released by accident, show no benefit for coronavirus patients. Company still sees reason for hope; *StatNews* (internet); cited 2020 April 24. Available from: https://www.statnews.com/2020/04/23/data-on-gileads-remdesivir-released-by-accident-show-no-benefit-for-coronavirus-patients/?utm_content=bufferd828f&utm_medium=social&utm_source=twitter&utm_campaign=twitter_organic
5. RIVM, Novel coronavirus found in wastewater Available from: <https://www.rivm.nl/en/news/novel-coronavirus-found-in-wastewater>
6. Toperich.S, Turkey emerges as key player in global COVID-19 fight. *The Hill*. 2020 April 20; Available from: <https://thehill.com/opinion/international/492628-turkey-emerges-as-key-player-in-global-covid-19-fight04/14/20>
7. Worldmeter: COVID-19 CORONAVIRUS PANDEMIC; cited 2020 April 23. Available from: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>
8. Kluge H.; Statement to the press by Dr Hans Henri P. Kluge, WHO Regional Director for Europe 23 April 2020, Copenhagen, Denmark (cited 2020 April 23), Available from: <http://www.euro.who.int/en/media-centre/sections/statements/2020/statement-invest-in-the-overlooked-and-unsung-build-sustainable-people-centred-long-term-care-in-the-wake-of-covid-19>
9. Gall C. Istanbul death toll hints Turkey is hiding a wider coronavirus calamity *The NewYork Times* (Internet) (cited 2020 April 20) Available from <https://www.nytimes.com/2020/04/20/world/middleeast/coronavirus-turkey-deaths.html>
10. Vefat Sorgulama (cited 2020 April 23) Available from <https://www.turkiye.gov.tr/istanbul-buyuksehir-belediyesi-ve-fat-sorgulama?asama=1>
11. EuroMOMO. Avrupa Mortalite sayıları bu yıl önceki yıllara göre beklenenden de fazladır (cited 2020 April 23) Available from: www.euromomo.net
12. Sun Lena H. CDC director warns second wave of coronavirus is likely to be between more devastating. *The Washington Post*. 2020 April 23; Available from: <https://www.washingtonpost.com/health/2020/04/21/coronavirus-secondwave-cdcdirector/>